

R E C E N Z J A

rozprawy doktorskiej mgr. inż. Michała Kruszyńskiego „Programy rolnośrodowiskowe a sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych województwa dolnośląskiego”

1. Temat, cel i podstawowe hipotezy rozprawy

Podjęty w rozprawie doktorskiej problem badawczy mieści się w nurcie ekonomii ekologicznej i stanowi próbę zobrazowania rozmiarów i rozkładu przestrzennego wdrażania programu rolnośrodowiskowego w Polsce i w województwie dolnośląskim w latach 2004-2012 oraz wpływu uczestnictwa w nim na sytuację produkcyjno-ekonomiczną i finansową oraz efektywność techniczną i środowiskową gospodarstw rolnych.

Rolnictwo w Unii Europejskiej ulega współcześnie zasadniczym przeobrażeniom, przejawem czego jest m.in. przypisywanie mu nie tylko funkcji ekonomicznych, ale także środowiskowych i społecznych. Ważnym instrumentem realizacji sektorowej polityki ekologicznej w rolnictwie są programy rolnośrodowiskowe, które służą integracji rozwoju gospodarki rolnej z ochroną środowiska poprzez minimalizację negatywnych skutków działalności rolniczej. Jakkolwiek programy rolnośrodowiskowe są przedmiotem wielu badań, to jednak odnosi się wrażenie, że istnieje pewien deficyt badań porównawczych sytuacji ekonomicznej gospodarstw będących beneficjentami tych programów oraz nieuczestniczących w ich realizacji. Pomimo stosunkowo bogatej literatury zajmującej się tym tematem, brakuje kompleksowych analiz, które uwzględniałyby oddziaływanie tych programów na gospodarstwa rolne i ich sytuację ekonomiczną. Oryginalnym osiągnięciem poznawczym związanym z tą problematyką może być w szczególności identyfikacja

skuteczności programu rolnośrodowiskowego w realizacji zakładanych celów. Dlatego temat przedstawionej do recenzji pracy nie budzi wątpliwości z punktu widzenia jego rangi i zasadności jako przedmiotu rozprawy doktorskiej. Co więcej, sformułowany problem badawczy jest ważny, potrzebny i zasługuje na uznanie zarówno ze względu na istniejące w tym obszarze potrzeby poznawcze, jak i z punktu widzenia potrzeb praktyki gospodarczej.

Należy również zaakceptować główny cel pracy, którym jest „rozpoznanie wielkości, zasad oraz znaczenia wsparcia płatności z tytułu realizacji programu rolnośrodowiskowego dla gospodarstw rolnych i terenów wiejskich województwa dolnośląskiego” (s.10), a także uzyskanie odpowiedzi na pytanie, o pożądane kierunki zmian w dotychczas realizowanej konstrukcji programu.

Właściwe postawienie celu badawczego pozwoliło na sformułowanie adekwatnych do niego hipotez badawczych. Formalnie poprawne są przyjęte przez Autora rozprawy dwie następujące hipotezy:

1. Wdrażanie programu rolnośrodowiskowego jest czynnikiem poprawiającym sytuację ekonomiczną gospodarstw rolnych.
2. Gospodarstwa będące beneficjentami programu rolnośrodowiskowego są bardziej efektywne pod względem technicznym i środowiskowym niż gospodarstwa nieuczestniczące w realizacji działań prośrodowiskowych.

2.Charakterystyka struktury i treści pracy

Układ rozprawy jest logicznie podporządkowany potrzebom weryfikacji powyższych hipotez. W strukturze pracy znajduje się siedem rozdziałów, trzy pierwsze mają charakter opisowy, a cztery pozostałe analityczny. Przy czym dopiero trzy ostatnie rozdziały zawierają rozważania służące weryfikacji przyjętych hipotez. Praca liczy 280 stron, w tym 263 tekstu rozprawy doktorskiej, zawiera 142 pozycji przedmiotowej bibliografii, 155 tabel i 41 rysunków. Język rozprawy jest jasny, toteż pracę czyta się dobrze. Praca została oparta na obszernej literaturze polskiej, ale cechuje ją niedostatek literatury zagranicznej liczącej zaledwie 14 pozycji.

Praca ma konstrukcję logiczną, jest podporządkowana głównemu celowi i hipotezom i tym samym ogólnie poprawna. Niestety w spisie treści znalazły się błędne tytuły podrozdziałów, np. w pkt. 1.4. (zamiast „Metodyka badań” jest „Metoda badań”), w pkt 3.2.

(zamiast „Opis programu rolnośrodowiskowego i zasad jego realizacji w PROW 2004-2006 oraz PROW 2007-2013” jest „Opis programu rolnośrodowiskowego i zasad jego realizacji”) oraz tytuł rozdziału siódmego (zamiast „Typologia postaw rolników realizujących programy rolnośrodowiskowe” jest „Program rolnośrodowiskowy w opinii rolników”).

Rozdział pierwszy zatytułowany „Podstawy metodologiczne pracy” stanowi opis zasadniczego celu pracy, celów częściowych, hipotez, zakresu przestrzennego i czasowego oraz metod badawczych. W uzasadnieniu problemu badawczego zabrakło omówienia dotychczasowych wyników badań związanych z realizacją programu rolnośrodowiskowego w Polsce. Ich omówienie byłoby pomocne w sformułowaniu zasadności stawianych w pracy celów i pytań badawczych oraz oryginalności podjętych przez doktoranta badań.

Zakres przestrzenny pracy jest poprawny, natomiast zakres czasowy jest częściowo dyskusyjny. W rozdziale analitycznej rozprawy prezentującym wielkość i rozkład przestrzenny wdrażania programu rolnośrodowiskowego w Polsce i w województwie dolnośląskim zakres czasowy obejmuje lata 2004-2012. W części obrazującej zasoby i sytuację ekonomiczną gospodarstw będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz nieuczestniczących w realizacji tego programu zakres czasowy został ograniczony do trzech lat, tj. do roku 2005, 2008 i 2012. W obu przypadkach zakres czasowy jest w pełni poprawny. Natomiast pewną wątpliwość budzi wydłużenie okresu badawczego w analizie finansowej dolnośląskich gospodarstw o 2013 rok. Z kolei w przypadku badań ankietowych autor nie podał okresu, w jakim zostały one przeprowadzone.

W badaniach ilustrujących sytuację produkcyjno-ekonomiczną gospodarstw doktorant dokonał poprawnego wyboru gospodarstw z trzech klas wielkości ekonomicznej (4-<8, 8-<16, 16-<40 ESU) położonych w 4 powiatach należących do 4 regionów funkcjonalnych obszarów wiejskich Dolnego Śląska (z wyłączeniem regionu rolniczo-przemysłowo-turystycznego). Przyjęta metoda doboru próby w badaniach ankietowych zmierzająca do określenia typologii postaw rolników w kontekście uczestnictwa w programie rolnośrodowiskowym jest również poprawna. Próba licząca 580 rolników z 29 powiatów jest na tyle duża, że pozwala wnioskować o całej populacji dolnośląskich gospodarstw.

Zastosowane w pracy metody badawcze wynikają z przyjętych celów i hipotez. W rozprawie wykorzystane zostały podstawowe metody statystyki opisowej (miary położenia i zmienności) oraz wybrane wskaźniki analizy ekonomiczno-finansowej ilustrujące wyniki produkcyjne badanych gospodarstw, potencjał ekonomiczny, wyniki ekonomiczne, wydajność pracy i zdolność do samofinansowania. Dobór określonych wskaźników był podyktowany głównie założonymi celami i dostępnością danych źródłowych. W analizie tej

przyjęto 32 wskaźniki charakteryzujące sytuację produkcyjno-ekonomiczną i finansową badanych grup gospodarstw. Do pomiaru efektywności technicznej i środowiskowej posłużono się nieparametryczną metodą estymacji brzegowej (DEA). Przyjęta za Czyżewskim i Smędzik procedura badawcza stanowiła wystarczającą i w pełni uzasadnioną podstawę służącą do pomiaru efektywności technicznej i środowiskowej gospodarstw.

W rozdziale drugim Autor omawia ewolucję Wspólnej Polityki Rolnej Unii Europejskiej, której punktem zwrotnym była reforma MacSharry'ego wprowadzająca program rolnośrodowiskowy jako instrument finansowy wspierający działania podejmowane na rzecz ochrony środowiska przyrodniczego w rolnictwie i na obszarach wiejskich. Rozdział ten cechuje pewna merytoryczna niespójność. Trudno bowiem zrozumieć dlaczego Autor zdecydował się na omówienie mniej znaczących kwestii, jak austriacki program rolnośrodowiskowy, a zrezygnował z innych ważnych dla badanej problematyki zagadnień. Na przykład pominął omówienie dorobku współczesnej myśli ekonomicznej dotyczącego zagadnień niedoskonałości rynku w obszarze środowiska przyrodniczego oraz negatywnych efektów zewnętrznych, jako kluczowych argumentów przemawiających za koniecznością podejmowania ich korekty za pomocą instrumentów finansowych wspierających określone działania na rzecz środowiska przyrodniczego. Dobrze byłoby również gdyby w rozdziale tym Autor rozprawy zaprezentował i odniósł się do głównych koncepcji rozwoju rolnictwa, czy chociażby ważnej koncepcji „trójkąta” rolnictwa zrównoważonego. Brak tych rozważań utrudnia ocenę kompetencji doktoranta w zakresie posiadania ogólnej wiedzy teoretycznej w dyscyplinie ekonomia.

Kolejny rozdział rozprawy poświęcony charakterystyce polskiego programu rolnośrodowiskowego zawiera jego opis, cele i procedury warunkujące przyznanie wsparcia, pakiety, oraz stawki przyjęte w PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013. W rozdziale tym, opartym w dużej mierze na regulacjach prawnych, doktorant koncentruje się na omówieniu zasad wsparcia obowiązujących w ramach programu rolnośrodowiskowego realizowanego w dwóch edycjach PROW 2004-2006 i 2007-2013. Szkoda, że w rozdziale tym doktorant nie podjął krytycznej dyskusji w kwestii chociażby wysokości stawek wsparcia przyjętych w poszczególnych pakietach oraz wniosków, jakie wynikają z doświadczeń realizacji programu PROW w jego pierwszej edycji. Przykładem jest chociażby pakiet rolnictwa ekologicznego i nieprawidłowości wywołane wysokością stawek przyjętych w wariacie uprawy sadownicze i jagodowe.

Rozdział czwarty, a zarazem najdłuższy (od s.77 do s.197) stanowi szczegółowe omówienie rozmiarów wdrażania programu rolnośrodowiskowego i jego rozkładu

przestrzennego w Polsce oraz w województwie dolnośląskim w latach 2004-2012. Szczególnym walorem podjętych w tym rozdziale rozważań jest bardzo rzetelna charakterystyka realizacji poszczególnych pakietów programu, dynamiki ich przyrostu między pierwszą a drugą edycją PROW, wielkości przyznanych i zrealizowanych płatności oraz ich średniego poziomu przypadającego na 1 gospodarstwo. Nieco razi zbyt schematyczne i uproszczone omówienie realizacji poszczególnych pakietów programu rolnośrodowiskowego zawartych w kolejnych podpunktach rozdziału. Jednocześnie odczuwa się niedosyt pogłębionej analizy przyczyn i następstw rozkładu przestrzennego gospodarstw uczestniczących w poszczególnych pakietach programu.

Z punktu widzenia pierwszej z przyjętych hipotez najważniejszą część rozprawy stanowi rozdział piąty zatytułowany „*Zasoby oraz sytuacja ekonomiczna gospodarstw wdrażających program rolnośrodowiskowy na terenie województwa dolnośląskiego w świetle wyników FADN i badań własnych*”. Zawiera on analizę porównawczą gospodarstw uczestniczących oraz nieuczestniczących w programie rolnośrodowiskowym według trzech klas wielkości ekonomicznej w Polsce i w województwie dolnośląskim w roku 2005, 2008 i 2012. W poszczególnych podpunktach rozdziału zostały przedstawione kolejno: wyniki produkcyjne gospodarstw, potencjał ekonomiczny, wyniki ekonomiczne, wydajność pracy i zdolność do samofinansowania oraz analiza finansowa. Dlatego wydaje się, że bardziej adekwatny do treści rozdziału byłby tytuł: *Sytuacja produkcyjno-ekonomiczna i finansowa gospodarstw rolnych w aspekcie uczestnictwa w programie rolnośrodowiskowym*. Na podkreślenie zasługuje trafność wyboru przez Autora rozprawy wskaźników charakteryzujących wyniki produkcyjne gospodarstw (wartość produkcji roślinnej na 1 ha UR, plony pszenicy z ha UR, liczba krów dojnych w gospodarstwie, liczba trzody chlewnej, roczna produkcja mleka z jednej krowy, zużycie NPK oraz środków ochrony roślin), potencjał ekonomiczny (wielkość ekonomiczna gospodarstw, powierzchnia gospodarstw, różne kategorie aktywów) oraz wyniki ekonomiczne (dochody, dopłaty, koszty, wartość dodana brutto). Dobór powyższych wskaźników nie budzi zastrzeżeń i opisuje w sposób wyczerpujący sytuację produkcyjno-ekonomiczną badanych gospodarstw.

Podobny wniosek

płyne z oceny wyboru wskaźników i mierników przyjętych do analizy finansowej czterech podstawowych obszarów działalności gospodarczej, tj. płynności, zadłużenia, rentowności i efektywności zarządzania majątkiem. Każdy z tych wskaźników został liczbowo scharakteryzowany z uwzględnieniem przestrzennego zróżnicowania w układzie terytorialnym, co pozwoliło na analizę sytuacji produkcyjno-ekonomicznej i finansowej

porównywanych gospodarstw. Z przeprowadzonej analizy służącej weryfikacji pierwszej hipotezy wynika końcowy wniosek, że gospodarstwa będące beneficjentami programu rolnośrodowiskowego w większości przypadków osiągają wyższe wyniki ekonomiczne niż niebędące jego uczestnikami. Wskazuje na to wyższy poziom dochodu, wartości dodanej brutto, dopłat do działalności operacyjnej oraz niższy poziom kosztów bezpośrednich. Szkoda, że mając do dyspozycji bogaty materiał badawczy, doktorant nie skorzystał z okazji i nie przeprowadził pogłębionej analizy sytuacji ekonomicznej badanych gospodarstw w oparciu o metodę analizy wielowymiarowej. Na podstawie wybranych zmiennych charakteryzujących sytuację produkcyjno-ekonomiczną badanych gospodarstw można było dokonać ich klasyfikacji metodą analizy skupień. Pozwoliłoby to na wyodrębnienie wewnątrznie jednorodnych skupień gospodarstw i ich typologię według wyników produkcyjno-ekonomicznych.

Rozdział szósty rozprawy poświęcony został zaprezentowaniu postępowania badawczego przeprowadzonego w celu weryfikacji drugiej ze sformułowanych hipotez. Zawiera on analizę efektywności technicznej i środowiskowej dwóch grup gospodarstw rolnych: tych, które są beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz niebędących uczestnikami programu. Doktorant dokonał pomiaru tych wskaźników w gospodarstwach według klas wielkości ekonomicznej w roku 2008 i 2012. W badaniu efektywności technicznej trafnie przyjął trzy rodzaje nakładów (liczbę roboczogodzin, wartość kosztów ogółem i nakład ziemi wyrażony w powierzchni ziemi) oraz jeden efekt (wartość produkcji końcowej plus dopłaty do działalności operacyjnej). Podobnie należy ocenić wybór zmiennych służących do pomiaru efektywności środowiskowej (po stronie nakładów: wartość zakupionych nawozów mineralnych i środków ochrony roślin, obsada zwierząt gospodarskich w sztukach przeliczeniowych na ha, a po stronie efektu: wartość produkcji końcowej na 1 ha UR).

Uzyskane wyniki badań pozwoliły na zbudowanie macierzy efektywności technicznej i środowiskowej oraz stwierdzenie na jej podstawie, że gospodarstwa w dwóch pierwszych klasach wielkości ekonomicznej będące beneficjentami programu osiągają wyższą efektywność techniczną niż nieuczestniczące w programie. Natomiast gospodarstwa silniejsze, o wielkości ekonomicznej powyżej 16 ESU osiągają pełną efektywność techniczną niezależnie od uczestnictwa w programie. Dlatego wydaje się, że wskazane jest zachowanie dużej ostrożności w formułowaniu ostatecznej oceny tej efektywności z punktu widzenia uczestnictwa w programie rolnośrodowiskowym. Chociaż zdaniem Autora analiza efektywności środowiskowej wskazuje na silne jej zróżnicowanie, to jednak wyższe jej

wskaźniki uzyskują gospodarstwa mniejsze uczestniczące w programie niż te niebędące jego uczestnikami.

W rozdziale siódmym zatytułowanym „*Typologia postaw rolników realizujących programy rolnośrodowiskowe*” doktorant przedstawił wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród dolnośląskich rolników będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz nieuczestniczących w programie. Natomiast tytuł rozdziału błędnie sugeruje jakoby zawierał on typologię postaw rolników. Dokonana w tej części pracy identyfikacja czynników utrudniających wdrażanie poszczególnych pakietów programu rolnośrodowiskowego oraz zmniejszających ich atrakcyjność ma ważne znaczenie poznawcze i aplikacyjne, ponieważ może stanowić cenne źródło informacji dla określenia zmian w przyszłym programie rolnośrodowiskowym.

3. Ocena formalno-redakcyjna

Praca jest poprawna z formalnego punktu widzenia, zawiera pewne nieznaczące uchybienia, np. zapis kolejnych podpunktów na nowej stronie oraz kilka drobnych błędów literowych na stronach: 9, 10, 18, 48, 49, 54, 62, 79, 93, 200, 201, 224, 229, 234, 235. Rozprawa jest napisana komunikatywnym językiem. Autor dowiódł umiejętności konstrukcji tekstu naukowego.

4. Wnioski końcowe

Reasumując, za oryginalne osiągnięcie Autora rozprawy uważam:

1/ przeprowadzenie analizy porównawczej sytuacji produkcyjnej i ekonomicznej gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz nieuczestniczących w programie w dwóch przekrojach przestrzennych, tj. w Polsce i na Dolnym Śląsku,

2/ dokonanie analizy porównawczej sytuacji finansowej dolnośląskich gospodarstw rolnych według klas wielkości ekonomicznej będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz nieuczestniczących w programie,

3/ zbudowanie macierzy efektywności technicznej i środowiskowej gospodarstw rolnych w trzech klasach wielkości ekonomicznej w Polsce i na Dolnym Śląsku będących beneficjentami programu rolnośrodowiskowego oraz nieuczestniczących w programie.

Ponadto rozprawa zawiera obszerne omówienie realizacji programu rolnośrodowiskowego w ramach PROW 2004-2006 i PROW 2007-2013 w Polsce, jak i na Dolnym Śląsku oraz rozpoznanie opinii rolników na temat czynników utrudniających wdrażanie programu. Zarówno zebrany materiał statystyczny, badania ankietowe oraz zastosowane metody badawcze pozwoliły na zweryfikowanie przyjętych hipotez. Stwierdzam, w oparciu o ocenianą dysertację, że Autor posiada umiejętności do samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.

Podsumowując przedstawione uwagi, w tym również dyskusyjne, pragnę wyrazić opinię, że praca doktorska mgr. inż. Michała Kruszyńskiego spełnia wymogi zawarte w art. 13 Ustawy z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach i tytule naukowym.

Na podstawie powyższej recenzji wnioskuję do Wysokiej Rady Wydziału Nauk Ekonomicznych Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie o dopuszczenie do publicznej obrony pracy doktorskiej mgr. inż. Michała Kruszyńskiego pt.: „Programy rolnośrodowiskowe a sytuacja ekonomiczna gospodarstw rolnych województwa dolnośląskiego”.

Poznań, dn. 31.08.2014

